สยามโมเดิร์นเกิร์ล

ประวัติศาสตร์หญิงไทยในวิชาชีพพยาบาล
ตัวตน ความศิวิไลซ์ และพื้นที่(ไม่)อยู่เหย้า(ไม่)เฝ้าเรือน

www.matichonbook.com

บทที่ 1
บทนำ

www.matichonbook.com

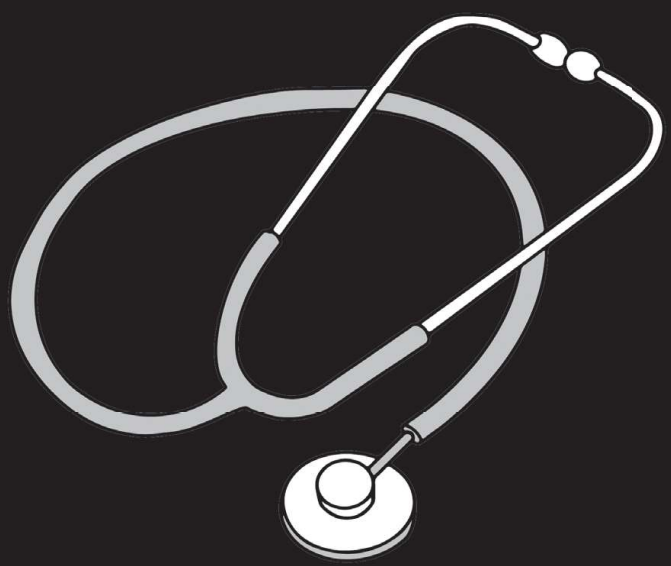

นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 สยามเปลี่ยนผ่านจากความเป็นรัฐและสังคมแบบจารีตเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ กลุ่มคนต่างๆ ได้ปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของตนเองให้สอดคล้องกับวิถีแบบใหม่ของสังคม รวมถึงกลุ่มผู้หญิงที่ต้องเผชิญกับการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงในกระบวนการนี้ ด้วยสถานะของผู้หญิงยังเป็นสิ่งที่ถูกประเมินจากสายตาชาวตะวันตก งานเขียนของชาวตะวันตกหลายชิ้นชี้ว่า ผู้หญิงสยามมีสถานะที่ไม่เลวร้ายเมื่อเทียบกับประเทศทางตะวันออกอื่น ซึ่งอาจมาจากอิทธิพลของพุทธศาสนา แต่ผู้หญิงยังคงไม่ได้รับการศึกษา ดังในหนังสือแนะนำประเทศสยาม *Siam in the Twentieth Century: Being the Experiences and Impressions of a British Official* ของ เจ. จี. ดี. แคมป์เบลล์ (J. G. D. Campbell) อดีตที่ปรึกษาของรัฐบาลสยามเมื่อกลางทศวรรษ 2440 ซึ่งประเมินว่า ผู้หญิงสยามมีสถานะดีกว่าผู้หญิงในอินเดีย คือ มีอิสระและเสรี เนื่องจากพวกเธอมีส่วนร่วมในการจัดการเศรษฐกิจครอบครัว ไม่เพียงแต่ทำงานบ้าน[1] อย่างไรก็ตาม เมื่อเทียบกับมาตรฐานของตะวันตก สถานะของผู้หญิงสยามยังคงต่ำต้อย ชาวตะวันตกที่เข้ามาพบเห็นประเพณีเข้มงวดของสยาม ได้วิพากษ์วิจารณ์ถึงสถานะผู้หญิงที่ถูกกีดกันและขาดอิสระในการออกสู่สังคมภายนอก เซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) เมื่อครั้งเข้ามาทำสนธิสัญญาใน พ.ศ. 2398 กล่าวว่า ในการเดินทางไปเยี่ยมขุนนางและเจ้านายระดับสูงที่บ้าน ไม่พบภรรยาออกมาต้อนรับแขกกับสามี และในราชสำนักพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีการต้อนรับคณะทูต ก็ไม่พบมเหสีออกมามีส่วนร่วมต้อนรับ แต่จะนั่งเฝ้าอยู่หลังบานประตูที่เปิดไว้เพียงครึ่งหนึ่ง[2]

www.matichonbook.com

ท่ามกลางสถานการณ์การเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตก สยามได้ถูกประเมินระดับความทันสมัยผ่านมิติเพศสภาพ (gender) โดยเฉพาะเรื่องสถานภาพทางสังคมและความเท่าเทียมทางเพศ สถานะของผู้หญิงกลายเป็นเกณฑ์วัดระดับความทันสมัยหรือระดับความศิวิไลซ์ของสังคมช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25[3] สยามจึงจำเป็นจะต้องปรับเปลี่ยนสถานภาพของผู้หญิงให้อยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม ผ่านการรับรู้เกี่ยวกับสถานะของผู้หญิงในสยามที่เป็นอยู่โดยเปรียบเทียบกับชาติตะวันตกที่ศิวิไลซ์ ในการนี้ ชนชั้นผู้ปกครองได้กลายมาเป็นผู้นำในโครงการต่างๆ เพื่อให้สยามทันสมัยในสายตาตะวันตก อีกทางหนึ่งยังเป็นการอวดอ้างถึงสถานะอันสูงเด่นของชนชั้นปกครองต่อสังคมภายใน หนึ่งในโครงการทั้งหลายของชนชั้นปกครองในกระบวนการปฏิรูปทางสังคมการเมืองให้ดูทันสมัย คือ การปลดปล่อยผู้หญิงในสยามจากการถูกกดขี่ตามที่ถูกกล่าวหาจากมาตรฐานตะวันตก ด้วยการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงมีโอกาสเท่าเทียม

www.matichonbook.com

ในการนี้ ผู้หญิงสยามได้เข้าไปมีส่วนร่วมในวิชาชีพเป็นครั้งแรก เมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2439

อย่างไรก็ตาม แทบไม่มีงานศึกษาประวัติศาสตร์นางผดุงครรภ์และนางพยาบาลโดยเฉพาะ เรื่องราวของพวกเธอมักถูกอธิบายเป็นส่วนเดียวกับประ

โรงเรียนผดุงครรภ์ และพยาบาลแห่งแรกในประเทศไทย จัดตั้งขึ้นวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2439 มีชื่อเรียกครั้งแรกว่า โรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ ณ โรงศิริราชพยาบาล (ประกาศในราชกิจจานุเบกษา, ร.ศ.115) ตามพระราชดำริและพระอุปถัมภกของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ[4]

www.matichonbook.com

✣ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ
ที่มา: คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล, *ศิริราชร้อยปี: ประวัติและวิวัฒนาการ* (ม.ป.ท.: วิคตอรี่เพาเวอร์พอยท์, 2531), น. 32.

วัติศาสตร์การแพทย์และการพยาบาลสมัยใหม่ และยังปรากฏแทรกในงานประวัติศาสตร์ผู้หญิงที่กล่าวถึงการปรับเปลี่ยนสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในสังคมสมัยใหม่ด้านการศึกษาและการประกอบอาชีพ ส่วนการศึกษาประวัติศาสตร์นางผดุงครรภ์และนางพยาบาลโดยเฉพาะ ปรากฏเพียงงานของณัฏฐวดี ชนะชัย (พ.ศ. 2530)[5] ที่ศึกษาตามกรอบการทำให้ทันสมัย (modernization) และให้ภาพพัฒนาการของการพยาบาลไทยมากกว่าการแสดงให้เห็นเรื่องราวของผู้หญิงที่ประกอบอาชีพการผดุงครรภ์และการพยาบาลที่มีชีวิตอยู่ในสังคม

ประวัติศาสตร์นางผดุงครรภ์และนางพยาบาลที่เป็นส่วนเดียวกับประวัติศาสตร์การแพทย์และการพยาบาล จึงเป็นการอธิบายภาวะสมัยใหม่ของสยามเชิงพัฒนาการ ให้ความสำคัญกับชนชั้นปกครองในฐานะวีรบุรุษผู้ทำให้เกิดความก้าวหน้าตามแบบตะวันตก ดังในการจัดแบ่งยุคประวัติศาสตร์การผดุงครรภ์และการพยาบาล พบว่า ยุคพัฒนาหรือยุคทอง ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนของงานทางการแพทย์และพยาบาล คือยุคของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ (สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก) ที่ได้เสด็จไปทรงศึกษายังต่างประเทศ แล้วกลับมาพัฒนาการแพทย์และการพยาบาลให้เจริญรุ่งเรือง พระองค์ทรงพยายามพัฒนาทั้งหลักสูตรและสถานที่ให้เป็นไปตามแบบตะวันตก ควบคู่ไปกับบทบาทของมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์ที่เข้าให้การช่วยเหลือสนับสนุน ซึ่งผูกโยงกับบทบาทของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ ในการเป็นผู้ประสานความร่วมมือ ท้ายที่สุดงานศึกษาประวัติศาสตร์ภายใต้กรอบการทำให้ทันสมัยดังกล่าวนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของบรรดาโครงการทำให้ทันสมัย

www.matichonbook.com

ทั้งหลายของชนชั้นปกครอง รวมทั้งงานด้านการผดุงครรภ์และการพยาบาล พร้อมกันกับที่บทบาทและสถานภาพของนางผดุงครรภ์และนางพยาบาลได้รับการยอมรับมากขึ้น ส่วนชีวิตทางสังคม การที่ผู้หญิงจำนวนหนึ่งได้เข้ามาศึกษาและประกอบอาชีพนางผดุงครรภ์และนางพยาบาล ทำให้พวกเธอกลายเป็นคนที่มีรายได้เลี้ยงตนเอง โดยอาศัยความรู้ที่ได้มาจากการเล่าเรียนโดยตรงและยังเป็นช่องทางในการเลื่อนสถานภาพ อย่างไรก็ตาม ทัศนคติเกี่ยวกับการดูแคลนเพศหญิงยังคงปรากฏอยู่[6]

พัฒนาการด้านการศึกษาวิชาพยาบาล ตามประวัติของคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล แบ่งออกเป็นยุคแรกช่วงประมาณ พ.ศ. 2439-2467 เป็นยุคเริ่มแรกของโรงเรียนหญิงแพทย์ผดุงครรภ์และการพยาบาลไข้ เปิดการเรียนการสอนเป็นหลักสูตร 3 ปี เรียนวิชาพยาบาล 2 ปี และผดุงครรภ์ 1 ปี รับสมัครผู้หญิงเข้าเรียน ส่วนใหญ่อ่านและเขียนหนังสือไม่ได้คล่อง จน พ.ศ. 2451 รับนักเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ยุคที่ 2 ประมาณ พ.ศ. 2468-2478 เป็นช่วงสมเด็จฯ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ทรงปรับปรุงการแพทย์และการพยาบาลให้เข้ามาตรฐานสากล ทรงชักชวนมูลนิธิร็อกกีเฟลเลอร์เข้ามาช่วยเหลือ โดยมีพยาบาลชาวอเมริกันช่วยเหลือปรับปรุงหลักสูตร ระยะเวลาการศึกษาเพิ่มเป็น 3 ปี 6 เดือน เรียนวิชาพยาบาล 3 ปี และผดุงครรภ์ 6 เดือน รับนักเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 หรือเทียบเท่า ยุคถัดมาคือ ยุคที่รับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 เข้าศึกษาวิชาพยาบาลฯ ขั้นปริญญาใน พ.ศ. 2499[7]

www.matichonbook.com

สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงในสังคมไทยที่ผ่านมา งานในช่วงแรกมุ่งศึกษาสิทธิและสถานภาพของผู้หญิงในสังคมไทยภาพรวม ซึ่งประเด็นศึกษาหลักอยู่ที่การถกเถียงเกี่ยวกับสถานภาพ บทบาท และสิทธิของผู้หญิงในแต่ละยุคสมัย และ/หรือเปรียบเทียบกับสังคมอื่น โดยอาศัยการศึกษาจากหลักฐานต่างๆ ในการวิเคราะห์ เช่น กฎหมาย วรรณคดี เอกสารต่างชาติ ฯลฯ แต่ยังไม่ได้ให้ความสำคัญในแง่กรอบทฤษฎีมากนัก เช่น วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอก เรื่อง “Essai sur la Condition de la Femme au Siam” ซึ่งหลุยส์ ดูปลาตร์ (Louis Duplatre) เสนอต่อคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกรอนอบส์ ประเทศฝรั่งเศส วันที่ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2465 ได้แปลเป็นภาษาไทยชื่อ *สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม* (พ.ศ. 2533)[8], งานศึกษาของลำพรรณ น่วมบุญลือ (พ.ศ. 2519)[9], บุญเดิม ไพเราะ (พ.ศ. 2519)[10], บุญยงค์ เกศเทศ (พ.ศ. 2519)[11] งานในกลุ่มนี้เสนอภาพของผู้หญิงในฐานะลูกสาว เมีย และแม่ ดังปรากฏในกฎหมายและหลักฐานอื่นๆ ที่ผู้หญิงสยามถูกกล่าวถึงโดยสัมพันธ์กับครอบครัว ไม่มีความเป็นปัจเจก และมีข้อสรุปไปในแนวทางเดียวกันคือ ก่อนการปฏิรูปให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ผู้หญิงไม่ได้รับการยกย่องหรือเปิดโอกาสให้มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับผู้ชาย เนื่องจากอิทธิพลความเชื่อทางพุทธศาสนาที่เชื่อว่าผู้หญิงเป็นผู้ก่อให้เกิดกิเลสแก่บุรุษ ในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ผู้หญิงถูกวางบทบาทและสถานภาพต่างไปจากผู้ชาย ในขณะที่ผู้ชายได้รับการศึกษาและอบรมให้มีความรู้ เป็นผู้นำ ประกอบอาชีพนอกบ้าน รับราชการ ผู้หญิงกลับขาดสิทธิและเสรีภาพ มีหน้าที่ปรนนิบัติสามีและดูงานบ้านงานเรือน หรือประกอบอาชีพทำไร่ทำนาที่ไม่ต้องการความรู้ จึงไม่มีโอกาสได้รับการศึกษา ในทางกฎหมาย ผู้หญิงในวัยเยาว์ถือ

www.matichonbook.com

เป็นทรัพย์สินของบิดามารดา เมื่อมีครอบครัวแล้วก็ถูกกำหนดให้เสมือนทรัพย์สินของสามี เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วผู้หญิงสยามจึงมีสถานภาพด้อยกว่าผู้ชาย อย่างไรก็ตาม สถานภาพของผู้หญิงสยามโดยเฉพาะในกฎหมายก็ยังดีกว่าในอีกหลายสังคม กระทั่งเมื่อเกิดนโยบายปรับปรุงให้ทัดเทียมประเทศศิวิไลซ์ทางตะวันตก สถานภาพของผู้หญิงที่เหลื่อมล้ำกับผู้ชายจึงเริ่มได้รับการพิจารณาและยกระดับขึ้นตามลำดับ การศึกษาตามแนวทางนี้จึงให้ความสำคัญกับช่วงเวลาของการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนที่ทำให้สถานภาพของผู้หญิงสูงขึ้นตามแบบตะวันตก อย่างไรก็ตาม การศึกษาตามแนวทางข้างต้นมีลักษณะการมองแบบขั้วตรงข้าม แยกเป็นผู้ชายกับผู้หญิง โดยผู้หญิงถูกให้คุณค่าต่ำกว่า และยังเป็นการมองในลักษณะที่เป็นสากลว่า ผู้หญิงทุกคน ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด กลุ่มใดก็ล้วนมีสภาพปัญหาเดียวกัน คือถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ชาย การอธิบายสถานภาพของผู้หญิงสยามจึงไม่ได้ถูกบ่งไว้อย่างชัดเจน หากเป็นเรื่องที่ถูกนึกคิดเทียบเคียงระหว่างภาวะอดีตกับความคาดหวังที่จะเป็นในอนาคตที่มีตะวันตกเป็นแม่แบบ

www.matichonbook.com

ต่อมางานของเครก เจ. เรย์โนลด์ส (Craig J. Reynolds) เรื่อง *A Nineteenth Century Thai Buddhist Defense of Polygamy and Some Remarks on the Social History of Women in Thailand* (พ.ศ. 2520)[12] เป็นงานที่พัฒนาแนวคิดในเรื่องของเพศสภาพ (gender) ขึ้นมา ซึ่งให้ความสำคัญกับการพิจารณาเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของแต่ละสังคม ที่มีต่อการกำหนดสถานภาพของผู้หญิง เรย์โนลด์สเสนอว่าสถานภาพของผู้หญิงไทยในระบบผัวเดียวหลายเมียในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่ำกว่าผู้ชาย เพราะอิทธิพลของพุทธศาสนา ทั้งยังชี้ให้เห็นการปฏิเสธระบบผัวเดียวเมีย

เดียว และเหตุที่ระบบผัวเดียวหลายเมียไม่มีการเปลี่ยนแปลงก็เป็นเพราะขุนนางไทยที่มีความคิดสมัยใหม่ในยุคนั้นได้อธิบายว่าพุทธศาสนาไม่เคยมีข้อห้ามไม่ให้มีภรรยาหลายคน และอ้างว่าผู้หญิงเป็นเพศที่มีตัณหา สามารถทำชั่วได้ง่าย ในขณะที่ผู้ชายมีความอดกลั้นมากกว่า ผู้หญิงจึงต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของเพศชาย ความสำคัญของงานชิ้นนี้คือ การเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งคำถามต่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยที่ไม่ได้เคลื่อนไปตามตะวันตกเสมอไป แต่มีการโต้แย้งกับตะวันตกเพื่อดำรงรักษาจารีตบางประการที่คนสมัยใหม่ยุคนั้นเห็นว่าสำคัญและจำเป็นอยู่ รวมถึงนัยของการเปลี่ยนแปลงสถานะของผู้หญิงดังกล่าว

งานที่กลับไปทบทวนความคิดและนโยบายของกลุ่มผู้ปกครองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ของเบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) เรื่อง “Studies of The Thai State: The State of Thai Studies” (พ.ศ. 2522)[13] ตั้งคำถามกับการใช้กรอบการทำให้ทันสมัย (modernization) ที่เน้นย้ำการเป็นประเทศเอกราช ไม่ตกเป็นอาณานิคมตะวันตก สยามจึงเป็นรัฐประชาชาติสมัยใหม่ที่เป็นเอกราชแห่งแรกในอุษาคเนย์ โดยราชวงศ์จักรีเป็นผู้นำใน “การสร้างความทันสมัย” และ “สร้างชาติ” จนกษัตริย์กับชาติกลายเป็นสิ่งเดียวกัน ความสำเร็จของความทันสมัยเป็นผลจากพื้นฐานสังคมไทยและการยืดหยุ่นของผู้นำ แอนเดอร์สันมีข้อโต้แย้งว่า สยามอยู่ในสภาพการเป็นอาณานิคมทางอ้อม โดยยอมรับอำนาจของตะวันตกทั้งประเด็นสิทธิสภาพนอกอาณาเขต วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ส่วนในประเด็นที่ว่า รัชกาลที่ 5 ทรงเป็นผู้พัฒนาชาติสยามสมัยใหม่ ข้อโต้แย้งกลับเป็นไปในทิศทางตรงข้าม คือ การสร้างรัฐรวมศูนย์ของสยามมีลักษณะเดียวกับ “รัฐอาณานิคม” ในช่วงพุทธ

www.matichonbook.com

ศตวรรษที่ 25 ที่ดำเนินการจนเกิดผลโดยกษัตริย์ ทำให้การเจริญเติบโตของลัทธิชาตินิยมมวลชนที่แท้จริงถูกขัดขวาง อีกทั้งกลไกระบบราชการที่ไม่แตกหักกับทัศนะและจารีตประเพณีของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ยังคงส่งผลถึงเสถียรภาพในสังคมไทยต่อมา

ขณะที่ในช่วงพุทธทศวรรษ 2530 การให้ความสำคัญกับช่วงเวลาการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยกับเรื่องเพศสภาพยังคงเป็นแกนสำคัญ เรื่องราวเน้นการศึกษาสถานภาพของผู้หญิงในสมัยปฏิรูปที่ยกสูงขึ้นให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกในมิติต่างๆ โดยใช้กรอบแนวคิดการทำให้เป็นสมัยใหม่มาอธิบายพัฒนาการสังคมไทยในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงพุทธศตวรรษที่ 25 งานศึกษาของสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา (พ.ศ. 2534)[14] ชี้ให้เห็นบทบาทของผู้หญิงในสมัยปฏิรูป ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมทำให้เกิดความคาดหวังต่อผู้หญิงชนชั้นสูงและกลางให้เป็นแม่-เมีย ที่มีความรู้สมัยใหม่ ขณะที่ชนชั้นล่าง การเปลี่ยนแปลงบางประการทำให้สถานภาพของผู้หญิงต่ำไปอีก เช่น การแบ่งงานระหว่างเพศชัดเจนขึ้น โดยที่งานของผู้หญิงได้เงินน้อยกว่า ส่วนงานวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทอีกจำนวนหนึ่ง เช่น งานของยุพาภรณ์ แจ้งเจนกิจ (พ.ศ. 2530)[15] ศึกษาการจัดการศึกษาของสตรี กรณีโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503) งานของณัฏฐวดี ชนะชัย (พ.ศ. 2530)[16] ศึกษาผู้หญิงกับการประกอบอาชีพพยาบาล พ.ศ. 2439-2485 งานของเปรมสิรี ชวนไชยสิทธิ์ (พ.ศ. 2539) ศึกษาผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456-2479 และงานของเพชรสุภา ทัศนพันธ์ (พ.ศ. 2542)[17] ศึกษาการยอมรับแนวคิดการเข้าสมาคมที่ส่งผลต่อสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในสังคมไทย ล้วนแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในฐานะสัญลักษณ์แสดงความ

www.matichonbook.com

ทันสมัย ที่มีนัยถึงการยกสถานภาพและสิทธิของผู้หญิงให้สูงขึ้น โดยการอธิบายภายใต้กรอบแนวคิดในการแบ่งแยกระหว่าง “พื้นที่ในบ้าน” กับ “พื้นที่สาธารณะ” และอธิบายว่าเมื่อสังคมเปิดเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ ทำให้ผู้หญิงได้ค่อยๆ ก้าวออกจากพื้นที่ในบ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่ของผู้หญิงมาแต่เดิมในฐานะลูก-เมีย-แม่ กระทั่งเข้ามามีบทบาททางการเมืองและพื้นที่สาธารณะมากขึ้น โดยเฉพาะผู้หญิงชนชั้นสูงและชนชั้นกลางที่มีโอกาสได้รับการศึกษา ประกอบอาชีพ เข้าสมาคม ฯลฯ บทบาทดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงมีสถานภาพสูงขึ้น เกิดผู้หญิงที่มีความรู้และสามารถประกอบอาชีพ มีรายได้เป็นของตนเอง และบทบาทแบบใหม่นี้ยังเป็นช่องทางให้ผู้หญิงเลื่อนสถานะทางสังคมและสร้างความสัมพันธ์กับคนชั้นสูงด้วย

งานศึกษาเหล่านี้มีข้อสรุปตรงกันว่า เมื่อพิจารณาลงไปในรายละเอียด การเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงสยามยังคงถูกจำกัด อาทิ การนำเอา “อุดมการณ์แม่บ้าน” (house-wife ideology) เข้ามาเผยแพร่แก่หญิงสยาม กลับยิ่งตอกย้ำบทบาทของผู้หญิงในพื้นที่บ้าน หากแต่มีการปรับเปลี่ยนให้ผู้หญิงมีความรู้ทันสมัยเหมาะสมกับสังคม เช่น ผู้หญิงถูกคาดหวังให้เป็นแม่ที่มีความรู้เรื่องสุขอนามัย เป็นเพื่อนคู่คิดของสามี ฯลฯ หรือการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในการประกอบอาชีพภายนอกบ้านเฉพาะบางอาชีพ เช่น อาชีพครูและนางพยาบาล จากความจำเป็นของสังคมที่ยังคงมีค่านิยมในการแบ่งแยกเพศ ในกรณีอาชีพครู รัฐต้องการผลิตครูผู้หญิงขึ้นมาสอนเฉพาะเด็กผู้หญิง เพื่อให้นักเรียนหญิงไม่ต้องร่วมเรียนกับนักเรียนชาย ขณะที่นางผดุงครรภ์และนางพยาบาลก็มีความจำเป็นต่อการดูแลรักษาคนไข้ผู้หญิง อย่างไรก็ตาม ความรู้สึกและทัศนคติเกี่ยวกับการดูแคลนเพศหญิงยังคงปรากฏอยู่

www.matichonbook.com

เช่น อัตราเงินเดือนของผู้หญิงที่น้อยกว่าผู้ชาย ตำแหน่งความก้าวหน้าในอาชีพที่ถูกจำกัดจากเพศ

งานของฮอง ไลซา (Hong Lysa) เรื่อง “Palace Women at the Margins of Social Change: An Aspect of the Politics of Social History in the Reign of King Chulalongkorn” (พ.ศ. 2542)[18] ได้อธิบายภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยหยิบยกเอาคดีความขึ้นมาศึกษา แม้คดีเหล่านี้มีความหลากหลาย แต่ไลซาได้วิเคราะห์คดีความเชื่อมโยงเข้ากับประเด็นความแตกต่างระหว่าง “เมือง” (โลกใหม่) กับ “วัง” (โลกเก่า) บนพื้นฐานความคิดเรื่องความทันสมัย โดยคดีความทั้งหลายแสดงให้เห็นการดิ้นรนต่อสู้ของผู้หญิงเพื่อเอาตัวรอดในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงทั้งการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

www.matichonbook.com

ขณะที่งานของเรย์โนลด์สได้รับการสานต่อในงานศึกษาของจุนโกะ โคอิซุมิ (Junko Koizumi) (พ.ศ. 2543)[19] ซึ่งดึงเอาชนชั้นเข้ามาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เพศสภาพ แสดงให้เห็นว่า ในสมัยรัชกาลที่ 4 ประกาศทั้งหลายเกี่ยวกับผู้หญิงนั้นไม่ได้ทำไปด้วยความมุ่งหวังยกสถานะของผู้หญิงเพื่อความก้าวหน้าตามที่เข้าใจ แม้การประกาศอนุญาตให้ผู้หญิงชาวบ้านที่มีอายุ 20 ปีขึ้นไป เลือกแต่งงานกับผู้ชายด้วยตนเอง ไม่ต้องได้รับการยินยอมจากพ่อแม่ ประกาศให้เจ้าจอมอยู่งานลาออกไปใช้ชีวิตนอกวัง ฯลฯ จะเป็นความพยายามของชนชั้นนำที่แสดงให้เห็นการยกสถานภาพของผู้หญิง ทว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นยังมีการแบ่งแยกฐานะ ชนชั้น และเพศ ผู้หญิงชนชั้นสูงยังไม่สามารถเลือกคู่ครองได้ด้วยตนเอง เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอไม่สามารถลาออกไปมีสามีได้ เพราะจะเป็นการทำลายอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของราชสกุล กล่าวได้ว่าทั้งงานของเรย์โนลด์ส

และโคอิซุมิพยายามอธิบายเงื่อนไขของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทยที่มีผลต่อการกำหนดสถานภาพของผู้หญิง ทั้งเรื่องเพศ ชนชั้น เชื้อชาติ ซึ่งการให้ความสำคัญต่อเพศสภาพนี้สามารถแสดงให้เห็นความเฉพาะเจาะจง ความหลากหลาย และความแตกต่างของผู้หญิง ความขัดแย้ง รวมทั้งอัตลักษณ์ (identity) ของผู้หญิงแต่ละกลุ่มได้

การศึกษาในประเด็นภาวะสมัยใหม่กับปัญหาเรื่องเพศสภาพยังเป็นที่สนใจ โดยแนวคิดหลังอาณานิคมได้กลับไปตั้งคำถามต่อคำอธิบายความเป็นเอกราชของไทยภายใต้บริบทของลัทธิล่าอาณานิคมในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีงานศึกษาที่ชี้ว่าประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่มีรูปแบบ “กึ่งอาณานิคม”[20] ที่วิพากษ์และท้าทายคำอธิบายที่ว่าไทยไม่เคยตกเป็นเมืองขึ้น ผ่านการมองด้วยกรอบหลังอาณานิคม ซึ่งมีประโยชน์ในการตอบคำถามว่า อิทธิพลตะวันตกที่มีต่อวัฒนธรรม อัตลักษณ์ และความรู้ในสังคมที่ตกเป็นรองทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจนั้นได้สร้างความเป็นลูกผสม (hybridity) ทางวัฒนธรรมและปัญญาระหว่างไทยกับตะวันตกขึ้นมา

www.matichonbook.com

งานที่ให้ความสำคัญกับบริบทแบบอาณานิคมกับปัญหาเพศสภาพที่สำคัญ ได้แก่ งานศึกษาของทามารา ลูส (Tamara Loos) เรื่อง *Subject Siam: Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand* (พ.ศ. 2549)[21] ซึ่งกลับไปตรวจสอบกระบวนการทำให้ทันสมัยในการปฏิรูปกฎหมายระหว่างช่วง พ.ศ. 2393-2478 ในบริบทของลัทธิจักรวรรดินิยม สยามกลายสภาพมาเป็น “กึ่งอาณานิคม” (semi-colonized) ซึ่งมีภาวะการถูกครอบงำ (colonized condition) ขณะเดียวกันสยามก็มีสถานะเป็นจักรวรรดินิยม ในประเด็นครอบครัว ลูสชี้ให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 ครอบครัวซึ่งเป็นตัวแทนชาติได้ให้ความสำคัญแก่ผู้ชายในฐานะหัวหน้าครอบครัว

แม้ว่ารัชกาลที่ 6 จะทรงแสดงบทบาทในการยกย่องสถานภาพของผู้หญิง แต่อีกด้านยังเป็นการตีกรอบหรือวางเกณฑ์ให้ผู้หญิง ความพยายามสร้างมาตรฐานด้านคุณธรรมให้แก่ข้าราชการด้วยการบัญญัติกฎมนเทียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พ.ศ. 2457 ซึ่งบังคับใช้กับข้าราชการที่มีสำนักงานอยู่ในพระบรมมหาราชวัง รวมถึงข้าราชการและนักเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ด้านหนึ่งเป็นการโต้ตอบกลุ่มข้าราชการซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ที่มีแนวโน้มเรียกร้องการมีส่วนร่วมทางการเมือง ด้วยการกำหนดควบคุมพฤติกรรมทางเพศที่ไม่เหมาะสม แต่ก็เป็นการนิยามคุณธรรมทางเพศฝ่ายชายผ่านการจำแนกผู้หญิง เนื่องจากเงื่อนไขอนุญาตให้ข้าราชสำนักชายมีภรรยาดังกล่าวขึ้นอยู่กับสถานภาพของผู้หญิงว่าชอบด้วย “ความเป็นภรรยา” หรือไม่ นำมาสู่การจำแนกให้มีเพียงผู้หญิงที่เป็น “หญิงดี” เท่านั้นที่จะมีที่ทางในครอบครัว แต่ “ครอบครัว” ในฐานะสถาบันที่ผู้ชายมีอำนาจสูงสุดหรือเป็น “หัวหน้าครอบครัว” ก็ได้แบ่งสถานะ “ภรรยา” ให้แตกต่างกันไปอีกตามลำดับชั้นของฝ่ายสามี ด้วยพระราชกฤษฎีกาใช้คำนำหน้าชื่อ ได้สลายตัวตนภรรยาให้เลือนหายอยู่ภายใต้อัตลักษณ์สามี โดยผู้หญิงมีสามีจะต้องใช้ชื่อตามราชทินนามสามี อย่างไรก็ตาม หากเป็นผู้หญิงเชื้อพระวงศ์ แม้มีสามีก็จะยังสามารถใช้บรรดาศักดิ์นำหน้านามต่อไป แสดงให้เห็นว่าชาติตระกูลมีความสำคัญอย่างมาก และตัวตนของผู้หญิงเชื้อพระวงศ์ยังคงอยู่เพราะครอบครัวไม่อาจยอมให้ราชตระกูลตกเป็นรองเพศชายที่ชาติตระกูลต่ำกว่า ทั้งนี้ในยุคของความทันสมัย ผู้หญิงก้าวออกมาสู่สังคมภายนอกมากขึ้น การระบุคำนำหน้านาม ราชทินนาม และนามสกุล ย่อมทำให้ผู้ชายรู้สถานภาพของผู้หญิงว่าโสดหรือไม่ มาจากชนชั้นใด นัยนี้แสดงว่า อัตลักษณ์ด้านเพศวิถี

www.matichonbook.com

ของฝ่ายหญิงถูกทำให้ชัดเจนมากกว่าฝ่ายชาย และย่อมหมายถึงการรับรองระบบผัวเดียวหลายเมียของผู้ชาย ทั้งนี้ลูสได้วิเคราะห์ภาวะสมัยใหม่ของสยามและสรุปว่า ภายใต้สภาวะกึ่งอาณานิคมของสยาม สยามมิได้รับรูปแบบการปกครองรวมทั้งกฎหมายแบบตะวันตกมาทั้งหมดเช่นประเทศอาณานิคม จึงอาจเรียกภาวะสมัยใหม่นี้ได้ว่า “alternative modernity” โดยการไปสู่สมัยใหม่ภายใต้การควบคุมของชนชั้นนำนี้ทำให้สยามสามารถต่อต้านอาณานิคมได้ ขณะที่ยังคงรักษาอำนาจตามลำดับชั้นทางสังคมที่ผู้หญิงต้องอยู่ภายใต้อำนาจปกครองเอาไว้

ลูสแสดงให้เห็นถึงสภาวะกึ่งอาณานิคม ซึ่งแสดงลักษณะบางอย่างของสังคมที่ไม่ได้ตกเป็นอาณานิคมทางการเมืองแต่ก็ตกเป็นรอง และมีความสัมพันธ์อย่างผู้อยู่ใต้อาณานิคม ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นสมัยใหม่ของสยามมีลักษณะต่างออกไปจากตะวันตก แม้จะมีการนำเข้ารูปแบบการปกครองและแนวคิดมาสู่สังคม แต่ภายใต้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สยามก็ได้ปรับเปลี่ยนภาวะความเป็นสมัยใหม่ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของตนเอง ที่สำคัญคือการสถาปนาสมบูรณาญาสิทธิราชย์[22]

www.matichonbook.com

แนวคิดกึ่งอาณานิคมนี้ยังมีอิทธิพลต่องานที่ว่าด้วยความลักลั่นซึ่งเกิดขึ้นในช่วงของการสร้างภาวะสมัยใหม่ผ่านการศึกษาเรื่องเพศสภาพ เช่น งานศึกษาของสุรเชษฐ สุขลาภกิจ เรื่อง “‘ผัวเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2480” (พ.ศ. 2556)[23] ซึ่งศึกษาการต่อรองและการพลิกแพลงมโนทัศน์ผัวเดียวเมียเดียวที่เกิดขึ้นในสยาม พร้อมกับที่อำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้าสู่สังคมสยามในระยะที่กำลังสร้างภาวะสมัยใหม่ขึ้นมาภายใต้บริบทของกึ่งอาณานิคม

การศึกษาภาวะสมัยใหม่ในแต่ละสังคมยังไม่อาจละเลยที่จะกล่าวถึงคำว่า “จารีต” กับ “ความสมัยใหม่” เนื่องจากแบบแผนหรือการกระทำของคนในสังคมถูกกำหนดให้เป็นความเก่า เพื่อยกระดับให้ความสำคัญแก่สิ่งใหม่ที่มีอยู่ในสังคม เรื่องราวของ “ผู้หญิงสมัยใหม่” (modern girl) กลายเป็นสมรภูมิหนึ่งของการปะทะระหว่างความเป็นจารีตกับความเป็นสมัยใหม่ หลายกรณีในอาณานิคมก็สัมพันธ์อยู่กับขบวนการชาตินิยมและการต่อต้านอาณานิคม กรณีพม่า งานของชิเอะ อิเคยะ (Chie Ikeya) เรื่อง “The Modern Burmese Woman and the Politics of Fashion in Colonial Burma” (พ.ศ. 2551)[24] และงานของนิสารัตน์ ขันธโภค (พ.ศ. 2555)[25] กล่าวถึงช่วงกลางคริสต์ทศวรรษ 1930 ว่า ผู้หญิงสมัยใหม่ ซึ่งมีลักษณะนิสัย เสื้อผ้า และทรงผมแบบใหม่ ดังปรากฏในรูปผู้หญิงสวมรองเท้าส้นสูง นาฬิกาข้อมือ ถือกระเป๋าเงิน กระเป๋าถือ จูงสุนัข และปากคาบซิกาแร็ต ทำผมทรงสูง กลายเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์อย่างแพร่หลาย ผู้ที่ต่อต้านเจ้าอาณานิคมตะวันตกกล่าวหาว่าพวกเธอไม่รักชาติ ทั้งยังมองว่าพฤติกรรมและการแต่งกายแบบตะวันตกของผู้หญิงเป็นการละเมิดและดูถูกจารีตประเพณี ขณะที่ผู้ชายกลับสามารถสวมเสื้อผ้าแฟชั่นสมัยใหม่ได้โดยไม่ถูกจับตามอง เช่นเดียวกับการที่ปัญหาเรื่องผู้หญิงควรจะแต่งตัวอย่างไรกลายเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจและมีการศึกษา ด้วยหลักฐานที่ปรากฏการวิพากษ์วิจารณ์อย่างแพร่หลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กรณีของอินโดนีเซีย งานศึกษาเรื่อง “Costume and Gender in Colonial Java, 1800-1940” (พ.ศ. 2540)[26] ของจีน เกลแมน เทย์เลอร์ (Jean Gelman Taylor) พบว่าเสื้อสูทแบบตะวันตกเป็นเรื่องของอำนาจและความสามารถในการบังคับใช้อำนาจ ผู้ชายอินโดนีเซียที่สวมสูทแบบตะวันตกจะเป็นผู้

www.matichonbook.com

สืบทอดอำนาจบทบาทในฐานะผู้ปกครองของดัตช์ การแต่งกายอย่างตะวันตกเป็นวิถีใหม่นำไปสู่อนาคตของชาติ ขณะที่ภรรยาผู้มีบทบาททางการเมืองและเจ้าหน้าที่ผู้หญิงจะสวมใส่ชุดแบบจารีตประเพณี เป็นผู้รักษาแก่นของชาติ และถูกแยกจากความทันสมัยและอำนาจ ประเด็นสำคัญคือ การแต่งกายและแฟชั่นของผู้หญิงไม่ใช่เพียงเรื่องที่ว่าพวกเธอสวมใส่เสื้อผ้าและแต่งกายอย่างไร ลักษณะของผู้หญิงสมัยใหม่กลายเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมาย เสื้อผ้าของผู้หญิงสาวสมัยใหม่กลายเป็นเรื่องของการต่อสู้ในยุคอาณานิคมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และ/หรือยังเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ทางอำนาจ การวิพากษ์วิจารณ์การแต่งกายของผู้หญิงจึงถือเป็นการจำกัดอำนาจทางการเมือง รวมถึงบทบาททางเศรษฐกิจและสังคมของผู้หญิง ในช่วงของการเคลื่อนย้ายบทบาทและความสามารถของผู้หญิง ประเด็นเหล่านี้จึงมีความหมายถึงการแบ่งแยกออกเป็น ผู้ชาย-ความทันสมัย-อำนาจทางการเมือง-ชุดแบบตะวันตก กับ ผู้หญิง-จารีต-ไม่มีอำนาจทางการเมือง-ชุดแบบจารีต

www.matichonbook.com

จากการทบทวนงานศึกษาที่ผ่านมา แม้ว่าจะมีการขยายกรอบแนวคิดในงานศึกษาประวัติศาสตร์ผู้หญิงอย่างหลากหลายมากขึ้น แต่การศึกษาหลักก็ยังคงให้ภาพพัฒนาการที่มองกระบวนการไปสู่ความทันสมัยที่ราบรื่นและเน้นที่ความสำเร็จ แม้มีความขัดแย้งก็สามารถคลี่คลายได้ด้วยความสามารถของผู้ปกครอง ลดทอนการอธิบายกระบวนการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ ทั้งที่กระบวนการนี้เป็นกระบวนการที่ซับซ้อน โดยเฉพาะในส่วนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของผู้หญิง แม้งานที่ผ่านมาจะชี้ถึงข้อขัดแย้งหลายประการ แต่กลับไม่มีการให้น้ำหนักหรือพื้นที่ในการอธิบายมากพอ ยิ่งไปกว่านั้น งานเหล่านี้ยังมองไม่เห็นตัวตนของผู้หญิงที่มี

ชีวิตอยู่ในสังคมสมัยใหม่ ด้วยมุ่งพิจารณาเฉพาะบทบาทของชนชั้นผู้ปกครองและการดำเนินนโยบายเป็นหลัก

หนังสือเล่มนี้จึงต้องการศึกษาชีวิตของผู้หญิงที่เข้ามาสู่ระบบการศึกษาและประกอบอาชีพนางผดุงครรภ์และนางพยาบาล ในฐานะผู้หญิงกลุ่มหนึ่งในสังคมไทยสมัยใหม่ พร้อมกับศึกษาภาวะสมัยใหม่ของสังคมไทย โดยพิจารณาจากสถานภาพของผู้หญิงที่เข้ามาศึกษาและประกอบอาชีพนางผดุงครรภ์และนางพยาบาล โดยมุ่งใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์และยึดข้อมูลเชิงประจักษ์เป็นสำคัญ เพื่อแสดงให้เห็นชีวิตและเข้าใจสถานภาพของผู้หญิงในช่วงการเปลี่ยนผ่านจากสังคมจารีตมาสู่สังคมสมัยใหม่

www.matichonbook.com

เชิงอรรถบทนำ

[1] J. G. D. Campbell, *Siam in the Twentieth Century: Being the Experiences and Impressions of a British Official* (London: Edward Arnold, 1902), p. 111. อ้างถึงใน สุรเชษฐ สุขลาภกิจ, "'ผัวเดียวเมียเดียว' ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2480" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), น. 24.

[2] เพชรสุภา ทัศนพันธ์, "แนวความคิดเรื่อง 'การเข้าสมาคม' และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), น. 16-17.

[3] Ann Towns, "The Status of Women as a Standard of 'Civilization'," *European Journal of International Relation* 15, 4 (2009): 681-706.

[4] วิเชียร ทวีลาภ, "วิวัฒนาการการพยาบาลในประเทศไทย (พ.ศ. 2439-2488)," ใน คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *วิทยาการก้าวหน้า: 100 ปีการพยาบาลไทย* (เอกสารการประชุมวิชาการงานฉลอง 100 ปี โรงเรียนพยาบาลผดุงครรภ์และอนามัยศิริราช คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล วันที่ 9-11 มกราคม 2539 ณ โรงแรมอิมพีเรียล ควีนส์ปาร์ค กรุงเทพฯ), น. 11-20.

www.matichonbook.com

[5] ณัฏฐวดี ชนะชัย, "สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่: ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล (พ.ศ. 2439-2485)" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

[6] *เรื่องเดียวกัน.*

[7] คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, *ศิริราชพยาบาล อนุสรณ์ 72 ปี* (กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์, 2511), น. 55-67.

[8] หลุยส์ ดูปลาตร์, *สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม*, แปลโดย ไพโรจน์ กัมพูสิริ (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533).

[9] ลำพรรณ น่วมบุญลือ, "สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).

[10] บุญเดิม ไพเราะ, "สถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519).

[11] บุญยงค์ เกศเทศ, *สถานภาพสตรีไทย* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2532).

[12] Craig J. Reynolds, "A Nineteenth Century Thai Buddhist Defense of Polygamy and Some Remarks on the Social History of Women in Thailand" (Paper Present at IAHA Conference. 7th Bangkok 1977, Vol. 2).

[13] Benedict Anderson, "Studies of The Thai State: The State of Thai Studies," in Eliezer B. Ayal, ed., *The Study of Thailand: Analyses of Knowledge, Approaches, and Prospects in Anthropology, Art History, Economics, History, and Political Science* (Ohio: Ohio University Center for International Studies, 1979), pp. 197-247.

[14] สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, "สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ," *อักษรศาสตร์* 23, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2534): 2-19.

[15] ยุพาภรณ์ แจ้งเจนกิจ, "การศึกษาของสตรีไทย: ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี (พ.ศ. 2447-2503)" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530).

www.matichonbook.com

[16] ณัฏฐวดี ชนะชัย, "สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่: ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล (พ.ศ. 2439 -2485)"

[17] เพชรสุภา ทัศนพันธ์, "แนวความคิดเรื่อง 'การเข้าสมาคม' และผลกระทบต่อสตรีไทย พ.ศ. 2461-2475"

[18] Hong Lysa, "Palace Women at the Margins of Social Change: An Aspect of the Politics of Social History in the Reign of King Chulalongkorn," *Journal of Southeast Asian Studies* 30, 2 (September 1999): 310-324.

[19] Junko Koizumi, "From a Water Buffalo to a Human Being Women and the Family in Siamese History," in Babara Watson Andaya, ed., *Other Pasts: Women, Gender and History in Early Modern Southeast Asia* (Center for Southeast Asian Studies, University of Hawaii at Monoa, 2000), pp. 254-268.

[20] ปีเตอร์ เอ. แจ็คสัน, แปลโดย ปรีดี หงษ์สต้น, "ความคลุมเครือของอำนาจกึ่งอาณานิคมในประเทศไทย," *รัฐศาสตร์สาร* 34, 1 (มกราคม-เมษายน 2556): 12-18.

[21] Tamara Loos, *Subject Siam: Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2006).

[22] เครก เจ. เรย์โนลด์ส, แปลโดย ปรีดี หงษ์สต้น, "สังคมชายล้วนในวัฒนธรรมการเมืองไทยสมัยใหม่," *รัฐศาสตร์สาร* 36, 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม, 2558): 30-62.

[23] สุรเชษฐ สุขลาภกิจ, "'ผัวเดียวเมียเดียว' ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2480"

[24] Chie Ikeya, "The Modern Burmese Woman and the Politics of Fashion in Colonial Burma," *The Journal of Asian Studies* 67, 4 (November 2008): 1277-1308.

[25] นิสารัตน์ ขันธโภค, "ผู้หญิงกับภาวะสมัยใหม่แบบอาณานิคมในพม่า ค.ศ. 1885-1945" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555).

www.matichonbook.com

[26] Jean Gelman Taylor, "Costume and Gender in Colonial Java, 1800-1940," in Henk Schulte Nordholt, ed., *Outward Appearances: Dressing State and Society in Indonesia* (Leiden: KITLV Press, 1997), pp. 85-116.

www.matichonbook.com

บทที่ 2
เปลี่ยนหญิงไทยให้เป็น “โมเดิร์นเกิร์ล”

www.matichonbook.com

การเปลี่ยนแปลงของสยามไปสู่ความทันสมัยตามแบบตะวันตก ภายใต้บริบทอาณานิคม มีความหมายครอบคลุม “โครงการการครอบงำทางการเมืองของยุโรป” (the European project of political domination) ซึ่งมีระยะเวลายาวนานตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 ดำเนินมาถึงคริสต์ศตวรรษที่ 20 แต่ในที่นี้จะเน้นในช่วงเวลาที่ถูกเรียกว่า “โครงการอาณานิคมยุโรปสมัยใหม่” (modern European colonial project) หรือ “ช่วงเวลาของลัทธิจักรวรรดินิยมใหม่” (period of new imperialism) กล่าวคือ ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ความชอบธรรมของลัทธิล่าอาณานิคมกลายเป็นที่ถกเถียง เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ถึงความป่าเถื่อนของมัน ทั้งยังท้าทายแนวคิดที่ว่าชาวตะวันตกผิวขาวมีภาระหน้าที่ในการ “สร้างอารยธรรม” ให้แก่ส่วนอื่นของโลก ซึ่งจำเป็นต้องพึ่งพาหรือได้รับการปกครองทางการเมืองชั่วคราวจากชาวตะวันตกผิวขาว เพื่อให้สังคมที่ “ไร้อารยธรรม” เหล่านั้นก้าวไปสู่จุดที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง เนื่องจากการปกครองแบบอาณานิคมกลับกลายเป็นการขูดรีดแรงงาน กิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศเจ้าอาณานิคมกลายเป็นการหาประโยชน์จากประเทศที่ตกเป็นอาณานิคมมากกว่าที่จะนำไปสู่การพัฒนาดินแดน[1]

โครงการด้านการแพทย์และการพยาบาลถือเป็นส่วนหนึ่งในความพยายามของผู้ปกครองอาณานิคมชาวยุโรปเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจจากข้อกล่าวหาที่กระทำการรุนแรงต่อดินแดนที่ตกเป็นอาณานิคม ในช่วงเวลาที่มีการถกเถียงกันอย่างแพร่หลายเรื่องแนว

www.matichonbook.com

คิดเกี่ยวกับความเท่าเทียมของมนุษย์ ความยุติธรรม และกฎหมายธรรมชาติ การนำเอาความรู้ทางการแพทย์และการพยาบาลสมัยใหม่เข้ามาและการปรับปรุงทางสาธารณสุขในอาณานิคมของผู้ปกครองชาวตะวันตก ถือเป็นส่วนหนึ่งในภาระหน้าที่สร้างความศิวิไลซ์ ซึ่งแสดงถึงความเมตตาที่ไม่เป็นภัยอันตราย ทว่าการแพทย์และการพยาบาลที่ตะวันตกเป็นผู้พัฒนาเทคนิคและเทคโนโลยี รวมถึงเป็นเจ้าของความรู้ด้านเชื้อโรค ความสะอาด สุขอนามัยเหล่านี้ก็ยังคงแสดงถึงอำนาจเหนือกว่าของเจ้าอาณานิคม

กรณีของสยาม ภายใต้สถานการณ์ของอาณานิคม สยามต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และความเปลี่ยนแปลงนั้นก็ยิ่งทวีความเข้มข้นขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ชนชั้นนำสยามเริ่มยอมรับว่าตะวันตกได้กลายมาเป็นศูนย์กลางอำนาจของโลกแทนที่จีนและชมพูทวีปดังที่เคยเข้าใจ วัฒนธรรมตะวันตกกลายเป็นศูนย์กลางมาตรฐานแห่งความศิวิไลซ์ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ในการนี้ชนชั้นนำสยามจึงเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงสยามไปสู่ความเป็นสมัยใหม่

www.matichonbook.com

ทั้งนี้การศึกษาตามแนวคิดหลังอาณานิคมเกี่ยวกับภาวะสมัยใหม่ของสยามที่เชื่อมโยงสยามเข้ากับระเบียบโลกในแบบอาณานิคมชี้ตรงกันว่า แม้สยามไม่ตกเป็นอาณานิคม แต่ไม่ได้รอดพ้นจากอิทธิพลของอาณานิคมตะวันตก สยามยังคงอยู่ในสภาวะอาณานิคมหรือมีภาวะ “กึ่งอาณานิคม” ซึ่งเป็นสภาวะของการถูกครอบงำ (colonized) และมีสถานะตกเป็นรอง ดังที่ปีเตอร์ เอ. แจ็คสัน (Peter A. Jackson) มองว่าสภาวะความเป็นอาณานิคมของสยามภายใต้การรับเอาความเป็นสมัยใหม่มาจากตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นการจัด

ระเบียบการปกครอง กฎหมาย ระบบเศรษฐกิจ การจัดการเขตแดน และผู้คน รวมไปถึงการรับเอาธรรมเนียมการแต่งกายและการบริโภคสินค้าตะวันตกในหมู่เจ้านาย ถูกสะท้อนออกมาผ่านภาวะสมัยใหม่ของสยาม[2]

บริบทของโลกอาณานิคมจึงมีส่วนสำคัญต่อภาวะ “สมัยใหม่” ของสยาม แรกเริ่มนั้นชนชั้นนำสยามในฐานะผู้นำได้ปรับเปลี่ยนธรรมเนียมของราชสำนักให้ทันสมัย โดยราชสำนักสยามตระหนักดีว่าแนวทางปฏิบัติหลายประการของสยามล้าหลังและจำเป็นต้องปรับเปลี่ยน เพื่อแสดงออกถึงความศิวิไลซ์ ไม่ตกเป็นรองตะวันตก และยังเป็นการแสดงบทบาทในการเป็นผู้นำความรู้ไปสู่ผู้ใต้ปกครองของตนเช่นเดียวกับเจ้าอาณานิคมอีกด้วย อย่างไรก็ตาม การที่สยามไม่ได้ตกเป็นอาณานิคมโดยตรงและมีชนชั้นนำเป็นผู้กำกับความเป็นสมัยใหม่ รูปแบบความเป็นสมัยใหม่ของสยามจึงไม่ได้เป็นไปตามสูตรสำเร็จของตะวันตก แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าตะวันตกยังทรงอิทธิพลในฐานะอุดมคติ ความเป็นสมัยใหม่ของสยามจึงเป็นความเป็นสมัยใหม่แบบทางเลือก (alternative modernity) โดยการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสมัยใหม่นี้ยังเปิดโอกาสให้ชนชั้นนำรวมอำนาจมาอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์

www.matichonbook.com

เนื้อหาบทนี้จะศึกษาการเข้ามาของความรู้และวิถีปฏิบัติด้านการผดุงครรภ์และการพยาบาลสมัยใหม่ รวมถึงการตอบรับของชนชั้นนำสยาม ตลอดจนกระบวนการสร้างผู้หญิงสยามที่มีความรู้การผดุงครรภ์และการพยาบาลสมัยใหม่ กระทั่งเกิดอาชีพนางผดุงครรภ์และนางพยาบาลขึ้นเพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงในสังคมภายใต้บริบทยุคอาณานิคมที่ดำรงอยู่ตลอดพุทธศตวรรษที่ 25

การท้าทายจากตะวันตกและการแสวงหาความเป็นสมัยใหม่ของชนชั้นนำสยาม

ภายใต้สถานการณ์เผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตก ความเป็นตะวันตกถูกใช้เป็นมาตรวัดความก้าวหน้าหรือระดับความศิวิไลซ์ การผดุงครรภ์และการพยาบาลที่ปฏิบัติกันอยู่ในสยามเป็นหนึ่งในข้อวิจารณ์ของมิชชันนารีชาวตะวันตกว่า นำมาซึ่งความอันตรายต่อผู้หญิงสยามเมื่อคลอดบุตร รวมถึงความทรมานในการนอนอยู่ไฟหลังการคลอด ทารกที่เกิดมาก็มักมีโรคแทรกซ้อน อัตราการตายของแม่และเด็กอยู่ในระดับสูง[3] พร้อมกันนี้ก็ได้เสนอให้เปลี่ยนแปลงการผดุงครรภ์และการพยาบาล จากนั้น พ.ศ. 2385 หมอบรัดเลย์ หรือ แดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) ได้แปลและเรียบเรียงตำราเกี่ยวกับสูตินรีแพทย์ของสหรัฐอเมริกา ชื่อ *Treaties on Midwifery* ให้เป็นภาษาไทย โดยใช้ชื่อว่า*คัมภีร์ครรภ์ทรักษา*[4] และได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ใน*คัมภีร์ครรภ์ทรักษา*ได้กล่าวถึงอาการโรคและวิธีบำบัดโรคฝ่ายสูติกรรมแผนปัจจุบันไว้โดยละเอียด ตั้งแต่การปฏิสนธิไปจนถึงการพยาบาลหลังคลอด อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าราชสำนักสยามในเวลานั้นไม่ได้ให้ความสนใจความรู้สมัยใหม่นี้นัก ดังไม่ปรากฏว่าเมื่อหมอบรัดเลย์เรียบเรียงตำราขึ้นแล้วได้เข้าถวายการรักษาพยาบาลผดุงครรภ์ตามแบบตะวันตกแต่อย่างใด[5] ขณะที่ตำราเล่มนี้กลับได้รับความสนใจในแง่ความพยายามของหมอบรัดเลย์ต่อการแทรกความเชื่อในทางคริสต์ศาสนาเข้ามา

กระทั่งอีก 10 ปีหลังจากการเรียบเรียงตำราขึ้น หมอบรัดเลย์จึงมีโอกาสถวายการรักษาสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี พระ

www.matichonbook.com

บรมราชินีในรัชกาลที่ 4 ภายหลังจากมีพระประสูติการพระราชโอรสและมีพระอาการไม่ดี แพทย์หลวงช่วยกันรักษาพยาบาลแต่ไม่เป็นผล รัชกาลที่ 4 และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้ากรมหมอ รวมทั้งแพทย์ที่ถวายการรักษาขณะนั้น เห็นพ้องกันว่าควรให้หมอบรัดเลย์เข้ามาถวายการรักษา ในบันทึกของหมอบรัดเลย์เมื่อวันที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2395 เล่าไว้ว่า

> *"...ได้มาเชิญตัวไปตั้งแต่เช้า เพื่อไปเฝ้าเยี่ยมพระมเหสีพระองค์หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระประสูติการ ข้าพเจ้าได้เข้าไปในพระราชฐานชั้นใน อันเป็นที่ประทับของฝ่ายใน ซึ่งยังไม่เคยมีชาวยุโรปคนใดได้รับอนุญาตให้เยี่ยมกรายเข้าไปเลย... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงขอร้องให้ข้าพเจ้าถวายการรักษาพยาบาลพระนาง...ข้าพเจ้าได้ถลันเข้าไปและจัดเตาไฟที่พระนางกำลังบรรทมเพลิงอยู่ออกไปให้ห่าง...และข้าพเจ้าจึงเปิดพระบัญชรที่ปิดไว้เกือบสนิทจนทำให้อากาศไม่สามารถจะถ่ายเทได้ แล้วลงมือรักษาด้วยหลักวิชาสูติกรรมแผนใหม่ ในไม่ช้าพระนางก็ค่อยทุเลา"*[6]

www.matichonbook.com

แม้หมอบรัดเลย์จะได้ถวายการรักษา แต่ด้วยสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีและพระประยูรญาติไม่ทรงเชื่อถือในวิธีการรักษาพยาบาลของหมอบรัดเลย์ซึ่งเป็นชาวต่างชาติ พระองค์จึงทรงปฏิเสธการรักษาแบบตะวันตกของเขาและยังบรรทมเพลิง (อยู่ไฟ) พร้อมเรียกตัวแพทย์หลวงมาถวายการรักษาสับเปลี่ยนกับหมอบรัดเลย์

กระทั่งพระอาการทรุดหนัก รัชกาลที่ 4 จึงโปรดให้เรียกหมอบรัดเลย์เข้ามาถวายการรักษาอีกครั้ง ทว่าก็ไม่สามารถช่วยชีวิตพระนางไว้ได้ สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีสวรรคตเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2395[7]

การสวรรคตของสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีทำให้รัชกาลที่ 4 ทรงออกประกาศเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ฉบับภาษาอังกฤษเผยแพร่ในหมู่พระสหายชาวอังกฤษ *"ด้วยเหตุที่พระนางทรงมีผู้สนิทสนมคุ้นเคยอยู่เกือบจะทั่วทุกแว่นแคว้นในประเทศสยามและประเทศใกล้เคียง มีจีน ปัตตาเวีย มะละแหม่ง และชาวต่างชาติที่เคยเป็นพระสหายใกล้ชิดกับพระเจ้าอยู่หัวมาก่อน และได้กลายเป็นพระสหายของพระนางด้วย"* การประกาศนี้จึงเป็นไปเพื่อ *"ทุกคนจะได้รับทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง"* ประกาศฉบับนี้พิมพ์ขึ้นที่โรงพิมพ์หลวงเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2395 ซึ่งนับเป็นปีที่ 2 ของรัชกาล[8] โดยเนื้อหาในประกาศได้เปิดเผยรายละเอียดทั้งหมดเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี

www.matichonbook.com

ประกาศฉบับนี้แสดงให้เห็นว่า รัชกาลที่ 4 ไม่ทรงต้องการให้เหล่าชาวต่างชาติเข้าใจว่าราชสำนักของพระองค์ล้าหลัง ยังคงรักษาพยาบาลตามแบบเดิม จนเป็นเหตุให้สมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดีสวรรคต เนื่องจากการรักษาพยาบาลตามจารีตเดิม ซึ่งเป็นการรักษาด้วยสมุนไพร วิธีจำเพาะต่างๆ รวมไปถึงการวินิจฉัยตามประสบการณ์หรือใช้พิธีกรรมทางไสยศาสตร์มักถูกมองจากสายตาชาวตะวันตกว่าเป็นเรื่องงมงาย ขัดกับหลักการตามกระบวนการแพทย์สมัยใหม่ ประกาศซึ่งเขียนขึ้นเป็นภาษาอังกฤษเพื่อชี้แจงชาวต่างชาติจึงระบุด้วยว่า ได้มีการถวายการรักษาสมเด็จพระนางเจ้า